

Makalenin Geliş Tarihi: 06.10.2021
Kabul Tarihi: 19.12.2021
Makalenin Türü: Derleme

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEYİMİNDE BASIN VE TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

***

PRESS AND TERAKKİPERVER CUMHURİYET PARTY IN THE EXPERIENCE OF MULTY-PART TARANSITION

Zeynep Burcu ŞAHİN*

ÖZ

Millî Mücadele Dönemi sonrasında Türkiye, yeni bir döneme girmiş; savaş zamanı göz önünde bulundurulmayan fikir ayrılıkları, kendini göstermeye başlamıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde birlikte çalışan askeri ve siyasi önderler, iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimin başlaması gereken dönemde, söz konusu konularda fikir ayrılığına düşmüş; bu fikir ayrılıkları, liderler arasındaki şahsi kırgınlıklar ve karşılıklı güvensizlikle beslenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci siyasi partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve onu destekleyen muhalif İstanbul basını, Türkiye'de yeni bir döneme geçişin; demokratikleşme ve modernleşme çabalarının sancısını taşımaktadır. Basında görülen ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile askıya alınan bu kısa süreli özgürlük ve muhalefet dalgasının incelenmesi, demokrasi tarihimizin doğru okunması açısından önem arz etmektedir. İzleyen dönemde gerçekleştirilen basın özgürlüğü üzerine sınırlamalar ise otoriter ve totaliter rejimlerdeki basın istibdadından farklılık arz eder. Nitekim bu kısıtlamalar, geriye dönüşü savunan düşüncelere ve ilerlemeye yönelik tehditlere karşıdır. Bu çalışmanın konusunu, çok partili sisteme geçiş döneminde muhalif görüşlerin basına yansımaları ve dönemin basınının durumu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, demokrasinin ilk yıllarında gerçekleşen bu muhalefet ve özgür basın denemesinin Türkiye'de demokrasinin gelişimine olumlu-olumsuz katkılarını irdelemektir.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, UBF: zbsahin@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1870-3073: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Z. Burcu Şahin, “Çok Partili Hayata Geçiş Deneyiminde Basın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, XI, S.2, (Aralık-2021), s.172-204.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Basın, Basın Tarihi, Basın Özgürlüğü

ABSTRACT

After the period of national struggle, Turkey entered a new era; Differences of opinion, which were not taken into account during the war, started to show themselves. Military and political leaders who worked together during the period of national struggle had a disagreement on these issues in the period when the economic, political, and social change had begin; These differences of opinion, fed by personal resentments and mutual distrust between the leaders, paved the way for the birth of the Terakkiperver Cumhuriyet Party, the second political party of the Republic of Turkey. The Terakkiperver Cumhuriyet Party and the dissident Istanbul press that supported it stated the transition to a new era in Turkey which bears the pain of democratization and modernization efforts. Examining this short-term wave of freedom and opposition seen in the press and suspended with the Law of Reconciliation is important for the correct reading of our democratic history. The restrictions on the freedom of the press implemented in the following period differ from the tyranny of the press in authoritarian and totalitarian regimes. These restrictions are against any idea that advocates retrogression and any threat to progress. The subject of this study is the reflections of dissenting views on the press during the transition to the multi-party system and the situation of the press of the period. The study aims to shed light on the problems experienced today by looking at the problems experienced in the democratization process in Turkey from the perspective of freedom of the press.

Keywords: Terakkiperver Cumhuriyet Party, Press, Press History, Freedom of Press

GİRİŞ

Şevket Süreyya Aydemir, “*Tek Adam*” adlı eserinde muzaffer olan her ihtilalin peşinden, ihtilalin önder kadrosu içinde bir parçalanma geleceğini ifade eder.¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna yol açan olaylar silsilesi de çıkış noktasını tam bu noktadan almaktadır. Millî Mücadele Dönemi’nde birlikte çalışan

---

¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, III, İstanbul, 2008, s.177.

askeri ve siyasi önderler, iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimin başlaması gereken dönemde bu konularda fikir ayrılığına düşmüş ve bu fikir ayrılıkları, liderler arasındaki şahsi kırgınlıklar ve güvensizlikle beslenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci siyasi partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Türk Milli Kurtuluş Hareketi'ni salt bir ihtilal, Mustafa Kemal'i ise sadece bu ihtilalin önderi olarak kabul etmek tarihe yönelik eksik bir bakış açısı sunacaktır. Mustafa Kemal, bir ihtilalciden ziyade inkılâpçıdır.² Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk basınının demokrasiyle ilk imtihanı da bu inkılâpların oluşturulma ve yerleştirilme çabasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde inkılâplara karşı gösterilen tepki, çok farklı nedenlerle açıklanabilir. Örneğin Aydın, inkılâplara karşı özellikle basında meydana gelen bu direnişin, 1930'lara kadar devam eden reformların önemli bir çoğunluğunun üretim ilişkilerini halkın yararına değiştirecek bir yapıda olmamasıyla açıklamaktadır.³ Diğer yandan geleneksel toplum yapısı, dini inançlar ve tek parti rejimine karşı duyulan korku ve güvensizlik de bu sebepler arasında sayılabilir.

Bernard Lewis, Millî Mücadele Dönemi sonrası Türkiye için şu ifadelere yer vermektedir: *“Türkiye’de bağımsızlık başarısı bir son değil, ancak bir başlangıç olarak görüldü; nadir ve kıymetli bir şey, yani özgürlük için yeni bir araştırmanın başlangıç noktası”*.⁴ Bu araştırma; ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda bir değişim ve dönüşüm sürecini kapsıyordu ve bir bakıma Türk milletinin önemli ölçüde birlik içinde hareket ettiği Millî Mücadele Dönemi'nden oldukça farklıydı. Birçok hususta fikir birliğine varılamıyordu. Özellikle Hilafet konusundaki tartışmalar ise Cumhuriyet ile kazanılan edinimlerin yok olması tehdidini içinde barındırıyordu. *“Demokratik kuruluşlar bunları kabul edecek ve işletecek insanlar arasında daha kolay var olma şansı bulur ve bu istek belirli bir düzeyde ekonomik, sosyal ve siyasi gelişim düzeyine ulaşmayı gerektirir. Bu açıdan ülkenin ekonomik gelişimi ve etkin ve verimli bir girişimci sınıfın ortaya çıkması büyük önem taşır”*.⁵ Demokrasinin gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında doğru orantı kuran Samuael Huntington da bu durumu ekonomik büyümenin; yüksek seviyede şehirleşme, daha iyi eğitim, meslek yapısında ciddi bir değişim, fakirlikte ve köylülükte düşüş ve orta sınıfın, kentli çalışan sınıfın gelişmesiyle mümkün olduğu düşüncesiyle

---

² Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.179.

³ Ayhan Aydın, *“Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi, Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucusu, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri”*, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII, S.8, (Ekim-1994), s.261.

⁴ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, 2020, s.48.

⁵ B. Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s.30.

bağdaştırmaktadır.⁶ Bir diğer deyişle demokrasi, sadece kanunlarla ve serbest seçimlerle oluşturulmaz; ona inanan onu uygulayabilecek, temel değerlerini benimsemiş bir kitle gerektirir. Bununla birlikte yüzyıllarca saltanatla yönetilmiş ve Millî Mücadele Dönemi sonrası savaştan çıkmış Türk toplumu, saydığımız bu özelliklerin önemli bir bölümünü taşımamaktadır. Ş. Süreyya Aydemir, bir yandan Saltanat ve Hilafet'in taze anılarını taşıyan bir yandan da liberal bir demokrasinin tartışıldığı Türkiye'nin o dönemdeki toplumsal ve ekonomik şartlarını şöyle anlatmaktadır: “*Dünyanın en eski medeniyetlerine beşik olan Türk topraklarında genellikle toplum hayatı, bir ilkçağ ikelliği içindeydi. Türk milleti perişanlığın, fakirliğin, çaresizliğin en ilkel düzeylerinde yaşıyordu. Halk cahildi, bakımsızdı, sefildi. Memleket yolsuz, işsiz, asayişsiz bir düzensizlik içinde bunalıyordu. ... Hulasa, o günlerde yeni Türkiye, sosyal ve ekonomik yapısı bakımından eski, kağnımuş bir kalıntıdan ibaretti. Bu kalıntının temizlenmesi, topyekûn değişmesi ve çağın isteklerine, çağın akımlarına göre yeniden düzenlenmesi lazımdı*”.⁷

Diğer yandan, o dönemde büyük ölçüde yorgun, yoksul ve eğitimsiz olan Türk halkı, aynı zamanda içinde büyük bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve kazanmış olmanın haklı gururunu ve geleceğe dair umudunu da barındırmaktaydı. Hem halk hem de basın, yeni tanıştığı bu rejimin beraberinde getireceğini düşündüğü özgürlüklere hevesle yaklaşıyordu.

Türk halkı için en uygun rejimin Cumhuriyet olduğunu ifade eden Mustafa Kemal'in, bu ilk dönemde, demokrasinin büyüüp gelişebileceği bir alan için öncelikle toplumun yapısında köklü değişiklikler öngören uzun süreli bir inkılâp dönemi planladığı anlaşılmaktadır. Demokratik rejimlerde muhalefet, seçilmiş iktidara yönelik bir denetim mekanizması işlevi görür. Bir bakıma, gücün sınırsız ve keyfi kullanımı bu yolla engellenir. Basın ise bir yandan halka iktidarın tasarruflarına ilişkin haber, bilgi ve düşünceleri aktarırken, diğer yandan halkın iktidarın eylemlerine ve/veya eylemsizliğine ilişkin düşüncelerini ve tepkilerini iktidara aktarır. Ancak özgürlükleri ve çoğulcu görüşü ön plana alan bu yapı, savaş sonrası bir dönemde, çoğunluğu Saltanat'a ve Hilafet'e bağlı geleneksel ve yoksul Türk toplumunda modernleşme, ekonomik kalkınma ve siyasi dönüşümün gerektirebileceği hızlı ve kesin uygulamalar için uygun zemini sunmayabilir. Nitekim Mustafa Kemal'in de çok partili sisteme geçiş ve tarafsız bir Cumhurbaşkanı taleplerine cevabı; “*Buna şüphe yok ama iş Cumhuriyet' in ilanı ile*

⁶ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, İstanbul, 2014, s.173.

⁷ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.197.

*bitmemiştir. Dünya medeniyet âlemine katılmak için de geçici bir süre muhalif bir cephe yaratılmaması gerekmektedir” şeklindedir.*⁸

Yeni Türkiye, bir yandan dış politika sorunları ve ekonomik sorunlarla mücadele ederken diğer yandan kendi içinde bir ikilik yaşamaktadır. Meclis’teki muhalif görüşler arasında meydana gelen çatışmanın, inkılâp yanlılarıyla inkılâp karşıtları -veya bir başka deyişle mevcut toplum yapısıyla demokrasiye tam geçişin sağlanması gerektiğini düşünenler- arasında olduğu söylenebilir. Bu seçimi belirleyen hususların başında ise Hilafet’in durumu, Cumhuriyet’in ilanı, Cumhurbaşkanı’nın siyasi konumu gibi Mustafa Kemal’in kararlı adımlar attığı noktalar yer almaktadır. Dönemin sivil-aydın kesimini oluşturan basın da bu tartışmalar arasında gerek fikirleri gerekse Meclis’ten aktarımlarıyla yer almıştır.

1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren I. TBMM, birbirinden farklı siyasi görüşlere sahip milletvekillerinden oluşmasına rağmen, bu durum Meclis’in bütünlüğüne zarar vermemiş; söz konusu dönemin öncelikleri göz önünde bulundurularak fırkacılıktan uzak durulmuştur.⁹ Lozan Antlaşması’nın imzalanması ve savaşın resmen sonlanmasıyla farklı bir döneme geçilmiş; bu yeni dönemde, ihtilalin önde gelen isimleri arasında İstanbul basınında yansıttığı bir kuşku ve güvensizlik havası esmeye başlamıştır. İnkılâplara hazırlanan Mustafa Kemal, inkılâplara ilişkin görüşlerini paylaşmayan/paylaşmadığını düşündüğü dava arkadaşlarından uzaklaşmış, bu hususta önünde engel oluşturacağını düşündüğü herkese kuşkuyla yaklaşmıştır.

Meclis’te oluşan II. Grup, iktidar savaşından ziyade bu kuşku ve güvensizlik havasının eseridir. Ülkenin idari rejiminin belirlenmesi, Saltanat ve Hilafet’in durumu gibi en temel konularda ortaya çıkan bu ikilik ve karşılıklı güvensizlik hali, kanımızca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın doğuşunu hazırlayan esas nedenleri ve basının söz konusu muhalefet partisine olan desteğinin de temelini oluşturmaktadır.

Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanan bir deneyim gibi görünse de bu dönem, Cumhuriyet tarihimiz açısından, daha en başından kendiliğinden oluşan bir muhalefet olarak yaklaşık 100 yıllık demokrasi deneyimimizde başladığımız ve ulaştığımız noktayı anlamak adına incelemeye değer veriler sunmaktadır. Bu anlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı inkılâplara karşı bir gerici eylem ya da iktidar savaşı olarak değerlendirmekten ziyade; Türkiye’de iktidarın, muhalefetle ve basınla

---

⁸ Mehmet Özalper, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası”, **Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, S.1, (Haziran-2014), s.118.

⁹ Tekin Demiraslan, Bengül Salman Bolat, “1923 Seçimleri ve Basın” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I, S.36, (Haziran-2014), s.140.

demokratik ortamda ilk karşılaşması olarak görmek daha makul bir yaklaşım sunabilecektir.

Bu çalışmanın konusunu, çok partili sisteme geçiş döneminde muhalif görüşlerin basına yansımaları ve dönemin basınının durumu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, demokrasinin ilk yıllarında gerçekleşen bu muhalefet ve özgür basın denemesinin Türkiye’de demokrasinin gelişimine olumlu-olumsuz katkılarını irdelemektir.

A- İSTANBUL BASININDA MUHALEFET DÖNEMİ: MUSTAFA KEMAL’İN BATI ANADOLU GEZİSİ- İZMİT BASIN TOPLANTISI VE DİĞER GELİŞMELER

Mustafa Kemal, Batı Anadolu Gezisi’ne 14 Ocak 1923’te başlamış ve 20 Şubat 1923’te tekrar Ankara’ya dönmüştür. Saltanat’ın kaldırılması ve Hilafet’in etkisizleştirilmesinin halk üzerindeki etkilerini gözlemlemek¹⁰ ve bir bakıma muhalif görüşlerin ağırlığını tartmak için çıktığı Batı Anadolu Gezisi’nin tarihe düşen önemli bir izdüşümünü de 16-17 Ocak 1923’te gerçekleştirdiği İzmit Basın Toplantısı oluşturmaktadır. Bu, bir bakıma Mustafa Kemal’in İstanbul basınına inkılâpların tarafına çekme çabasıdır. Mustafa Kemal, Nutuk’ta bu gezinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır;¹¹

1- Saltanat’ın kaldırılması ve Hilafet’in etkisizleştirilmesi sonrasında halkın düşüncelerini ve içinde bulunduğu ruhsal durumu gözlemlemek,

2- Yeni bir fırkanın kurulması hakkında halkla görüş alışverişinde bulunmak,

3- Ordunun durumunu yakında gözlemlemek.

Mustafa Kemal’in bu toplantıda dönemin tartışmalı konuları olan Hilafet’in durumu, yeni kurulacak parti ve inkılâplar hakkında geniş bilgi verdiği, gazetecileri soru sormaya teşvik ettiği ve yöneltilen bütün sorulara ayrıntılı cevaplar verdiği görülmektedir. Basın heyeti ise “*Tevhid-i Efkâr*” Başyazarı Velid Ebüzziya, “*Vakit*” Başyazarı Ahmed Emin, “*Akşam*” Başyazarı Falih Rıfkı, “*İleri*” Başyazarı Suphi Nuri, “*Tanin*” Başyazarı İsmail Müştak’tan oluşmaktaydı.¹² Uzun saatler süren bu toplantının gazeteciler üzerinde kısa dönemde de olsa olumlu ve büyük bir etkisi olduğu sonraki dönemlerde muhalif yazılarıyla öne çıkacak hatta İstiklal Mahkemeleri’nde

---

¹⁰ Osman Akandere, “*Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Kararlar*”, *Selçuk İletişim*, II, S.1, (Mayıs-2014), s.124.

¹¹ *Nutuk*, İstanbul, 2020, s.574.

¹² Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1998, s.61.

yargılanacak olan Ahmet Emin'in şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “*O akşamın konuşması, gece üç buçuğa kadar devam etti. Geniş salonda hep bir arada yapılan yataklarımıza yorgun bir halde uzandık fakat ilk şahitleri olduğumuz tarihi inkılâp hazırlıkları o kadar mühimdi ki uzun zaman gözlerimizi kapayamadık, münakaşa devam etti. Bunlar belli ediyordu ki Mustafa Kemal Paşa hedefine varmıştı. Hepimizin tereddütlerini gidermiş, konunun manasını kavramamızı ve büyük tarihi inkılâbı benimsememizi sağlamıştı*”.¹³

Bununla birlikte, İzmit Basın Toplantısı'nın muhalif basın üzerinde uzun dönemli olumlu bir etkisi olduğundan bahsetmek zordur. Nitekim toplantıyı izleyen günlerde verilen radikal kararlar, önce Meclis'te sonrasına ise basında tartışmalara ve ikiliğe neden olmuştur.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Meclis'teki konuşmasında Türk İnkılâbı'nda ve demokratikleşme sürecinde basının ifa etmesini beklediği görevi şöyle ifade etmektedir: “*Basın milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve doğru yolu göstermede, milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, özetle bir milletin saadet hedefi olan müşterek istikamete yürümesini teminde basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep bir rehberdir*”.¹⁴

Bu noktada, her ne kadar basının “*milletin müşterek sesi*” olduğu ifade edilmiş olsa da basından beklenen görevin halkın sesi olmaktan ziyade inkılâpların ve yeni ideolojinin sesi olarak halkı bu doğrultuda eğitmek olduğu görülmektedir. 5 Şubat 1924'te gazetecilerle İzmir buluşmasında da ifade ettiği üzere, basının, Cumhuriyet'in bir kazanımı olan basın özgürlüğünü Cumhuriyet lehine kullanmasını ve “*Türk basınının cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale örmesini*”¹⁵ bekliyordu.

1922 ve 1923 yıllarının Türk basınının, özellikle muhalif kalemler için hareketli geçtiği söylenebilir. 4 Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul işgal altında olduğu için Hükümet'in basın üzerinde bir yaptırım gücü bulunmamaktaydı.¹⁶ Basın, Millî Mücadele Dönemi'nin ardından, yeni ve onlara göre beklenmedik gelişmeler karşısında eleştiri ve yorumlarını iktidara yöneltmek için uygun şartlara sahipti.

Bu dönemde, İstanbul basınının düşüncelerini özgürce ifade ettikleri ve büyük ölçüde herhangi bir sansür girişimine maruz kalmadan iktidara yönelik eleştiriler

---

¹³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, II, İstanbul, 1997, s.826.

¹⁴ Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Ankara, 2007, s.7.

¹⁵ Mustafa Temel, “*Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem*”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, III, S.1, (Haziran-2020), s.418.

¹⁶ Nurettin Güz, “*Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı*”, *Selçuk İletişim*, I, S.1, (Temmuz-1999), s.3.

getirdikleri görülmektedir. Gazeteciler, her konuda yazdılar ve iktidara her türlü eleştiriyi yönlendirebildiler. Ancak özellikle Halifelik konusu, Cumhuriyet rejimine yönelik bir tehdit barındırıyordu.

1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılması ve onu takiben yeni rejimin ne olacağı tartışmaları, Hilafet’in durumu ve Millî Mücadele Dönemi’nde Mustafa Kemal ile hareket eden Paşa’ların muhalif görüşleri, basındaki bu tartışmayı körüklemiş; Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte de muhalefetin önce tırmandığı sonrasında ise Takrir-i Sükûn Kanunu ile son bulduğu bir dönem başlatmıştır.

Siyasi rejimle ilgili tartışmalar 1923 Eylül’ünde başlar.¹⁷ Basın, genel olarak Cumhuriyet’in ilanına olumlu bakmakta ancak uygulamaya yönelik endişelerini ve eleştirilerini dile getirmektedir. Ahmet Emin, bir yazısında Cumhurbaşkanlığı Makamı’nı işgale eden kişinin Meclis ve Parti Başkanlığı görevinden ayrılması gerektiğini ifade eder.¹⁸ Aynı görüş, daha önce Cumhuriyet’in ilanına şiddetle karşı çıkan Velid Ebüzziyya tarafından da öne sürülür.¹⁹ Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte de basın kendi içinde farklı kategorilere ayrılmaya başlar; savunular, karşı olanlar, Cumhuriyet’i savunmakla beraber iktidarın tasarruflarına ilişkin eleştirilerle Cumhuriyet’in gerçek manasına kavuşamadığını öne süren görüşler...

Hüseyin Cahit ve Ahmet Emin, Cumhuriyet’in ilanına olumlu baktıklarını belirtirken, tartışmayı Cumhuriyet kavramının anlamına ve muhteviyatına yoğunlaştırmışlardır. Bir diğer deyişle, eleştirdikleri Cumhuriyet’in ilanı değil; iktidarın hangi rejim adı altında gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin aynı kaldığını düşündükleri uygulamaları ve tasarruflarıdır.

Hüseyin Cahit, “*Yaşasın Cumhuriyet*” başlıklı yazısında Cumhuriyet’in ilan edilmiş biçimine yönelik eleştirilerini şöyle sıralamıştır: “*Esas itibariyle mevcut olan Cumhuriyet’in yalnız tarz-ı ilan ve tesbiti biraz garib olduğunu da söylemek borcumuzdur. Bunda tabir-i amiyanesiyle sık boğaza getirilmiş gibi bir hal var. Bir taraftan Teşkilat-ı Esasiye mutasavvur tadilatın henüz proje halinde olduğu, binaenaleyh bunlara bir şekl-i mahsus verilmeden hakkında idare-i kelama pek mahal görülmediği, daha fırkada müzakere edileceği, şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birden, birkaç saat içinde Kanun-i Esası tadilatı yapıpaverilmesi en munis tabir ile gayr-i tabi bir harekettir. Kanun olunan noktalarda*

---

¹⁷ N. Güz, “*Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı*”, s.6.

¹⁸ **Vatan**, 5 Ekim 1923.

¹⁹ **Tevhid-i Efkâr**, 20 Ekim 1923.

pek az itiraz mutasavvur olduğu, itiraz olsa bile kolaylıkla izale edilebileceği halde neden böyle türlü türlü yolları tercih etmeli! İşte bizi endişeye düşüren nokta budur”.²⁰

15 Kasım 1923 tarihli yazısı yine Hükümet’e yönelik ağır eleştiriler içermekte ve kendisine yönlendirilen eleştirileri cevaplamaktadır.²¹

“Siyasi fırkalar ve devlet adamları ekseriya en büyük kendi kabiliyetsiz taraftarlarından, akılsız dostlarından zarar görürler. Uzun müddetten beri tekrar edilen bu hakikatin meseleleri son günlerde pek göze çarpacak surette tekrar etti. Ankara’yı gözden düşürmek için propaganda yapmaları emredilse idi bunlar tuttıkları tarz-ı müdafaa ve hücumdan daha münasebetini bulamazlardı. Bu beceriksiz tarz-ı hareketin en son halini Akşam refikamıza evvelki gün Ankara’dan gönderilmiş yazılarda buluyoruz. Bunlar Şekl-i Hükümet hakkında halkın fikrine pek yanlış endişeler ilga edecek ve Cumhuriyet menkaatını ihlal eyleyecek bir mahiyeti haiz olmasalardı bir mu’tâd (alışılmış) sükût ile geçiştirirdik. Fakat bu kadar fedakarlıkla elde edilen Hakimiyyet-i Milliye’nin hallinden muhafazası ve takviyesi namına bu münasebetsiz sözlerin uyandırabileceği fena tesirleri izale etmek bir vecibedir.

Deniliyor ki: ‘En eski Cumhuriyetçi olduğunu söylemekle iftihar edenler şeriat ve hanedan müdafaaalığına çıkıyor. Cumhuriyet fikrine en büyük ihanet budur.’

Bunlar güya bize tariz olacak! Hâlbuki bize atılmak istenen taş zavallı Şekl-i Hükümet’e düşüyor da farkına bile varılmıyor. Doğrusu Halk Fırkası’nu bu kadar fena surette müdafaa edilir görmek hayretimizi mucip olduğu kadar teessürümüz de davet ediyor.”

Hüseyin Cahit, 9 Kasım 1923 tarihli yazısında ise eleştirilerini açık bir biçimde Mustafa Kemal’e yönlendirir; “Diktatörlükten korkuyoruz, diktatörlüğe doğru yürünmekte olunmasından korkuyoruz” ifadeleri²² baskıcı bir “tek adam” rejimine yönelik endişelerini ifade etmektedir.

“Tevhid-i Efkâr”, Cumhuriyet’in ilanını “Ankara’da verilen kararlarla tevfikânî şekl-i hükümet Cumhuriyet oluverdi” başlığıyla duyurmuştur.²³ İlerleyen günlerde, onda da benzer eleştiriler dile getirilir.²⁴ Nitekim Velid Ebüzziya’nın Cumhuriyet’in ilanına ilişkin “Efendiler devletin adını taktınız işleri düzeltebilecek misiniz” başlıklı yazısı o

---

²⁰ Tanin, 31 Ekim 1923.

²¹ Tanin, 15 Kasım 1923.

²² Tanin, 9 Kasım 1923.

²³ Tevhid-i Efkâr, 30 Ekim 1923.

²⁴ Tevhid-i Efkâr, 31 Ekim 1923.

dönemin en ağır yazılarından biridir.²⁵ Söz konusu yazılarda ortak nokta ise aceleyle, tartışılmadan adı konulduğu öne sürülen rejimin Hükümet'in uygulamalarında gerçek anlamını bulmadığı ve Hükümetin mevcut sorunlara çözüm üretemediği şeklindedir.

“İkdam” ise daha ılımlı bir yaklaşım sergiler. Haberi “Cumhuriyet'in ilanı her tarafta büyük tezahürat ile tes'id (kutlama) edildi” başlığıyla duyurur ve “Cumhuriyet Hükümeti Hakkında Ankara Gazetelerinin Neşriyatı” başlıklı bir haberle Ankara Basını'nın konuya ilişkin haberlerine de yer verir.²⁶ 31 Ekim 1923 tarihinde ise İstanbul'da gerçekleşen kutlamaları “Dün gece de şehrimizde muazzam fener alayları ve nümayişler icra edilmiştir. Bu münasebetle bilumum cami- şerife minareleri ve devir-i resmiye tenvir edilmiştir. Halk semt semt toplanmış ‘Yaşasın Cumhuriyet’ avazeleri ayyuka çıkmış, herkes elinden geldiği kadar bu mesut hadiseyi tesit etmiştir...” sözleriyle ifade etmiştir.²⁷

Bu dönemde basın, Meclis'teki gelişmeleri de takip etmekte ve yorumlamaktadır. Rauf Bey'in basına verdiği mülakat sonrası Meclis'teki görüşmeleri “İkdam”, “Fırkanın Heyecanlı bir Celsesi” başlığı ile vermiş; dört saat süren konuşmasında Rauf Bey'in Cumhuriyet yanlısı olduğunu ve sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁸ “Tanin” gazetesinin Münir Müeyyed imzalı “Bir Fırka Meselesinden Ziyade Şahıslar Meselesi” başlıklı yazısında, tartışmaların ideolojik farklılardan ziyade şahıslar arasındaki çatışmadan kaynaklandığı görüşü ifade edilmiş; Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya ithafen söylediği “Bana fırka mı teşekkül ettirmek istiyorsunuz. Fakat memleketin vaziyeti buna müsaid değildir. Fırkadan çekilmek arzusunda değilim” sözlerine yer verilmiştir.²⁹ Kasım 1923'te yine “Tanin”de çıkan bir yazının başlığı da -Rauf Bey Müzakerattan Mağlub Değil Galib Olarak Çıkmıştır- gazetesinin muhalif düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Gazeteciler, Meclis'teki gelişmeleri takip etmekte ve özellikle Hilafet Makamı'nın geleceği hakkında görüşlerini ifade etmektedirler. Tartışmaların bir noktada, Millî Mücadele'nin önder kadrosunda yer alan Rauf Bey, Kazım Karabekir gibi isimleri de referans alarak devam ettirildiği görülmektedir. Bu da bir bakıma yani doğacak muhalif fırkanın ilk işaretlerini oluşturmaktadır.

---

²⁵ Tülay Alim Baran, “Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV, S.55, (Temmuz-1999), s.639.

²⁶ **İkdam**, 1 Kasım 1923.

²⁷ **İkdam**, 31 Ekim 1923.

²⁸ **İkdam**, 24 Kasım 1923.

²⁹ **Tanin**, 25 Kasım 1923.

Bu dönemin ilginç bir diğer gelişmesi ise dönemin Matbuat Umum Müdürü Zekeriya Sertel aracılığıyla gerçekleşir. 9 Kasım 1923'te “*Vatan*”da basında sansür uygulamasının başlayacağına ilişkin bir haber yayınlanır.³⁰ Bunun üzerine Zekeriya Sertel Anadolu Ajansı aracılığıyla bir açıklama yaparak haberi yalanlar ve Hükümet'in basın özgürlüğüne saygılı olduğunu ifade eder.³¹ Ertesi gün, İçişleri Bakanlığı'ndan uyarı alan Sertel istifa eder. Hükümet bir yandan basınla arasını iyi tutmaya çalışırken bir yandan da muhalif görüşlerin ifade edilmesinden ve inkılaplar için gerekli zeminin sağlanamamasından endişe duymaktadır. Sertel'in istifası, Hükümet'in basının muhalif yazılarına bakış açısını gösteren ilk tepkilerden biridir.

1- İstanbul İstiklal Mahkemesi: Aralık 1923

Bu sırada, Hilafet tartışmaları da büyümektedir. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, 10 Kasım 1923'te gazetelere bir mektup yazdı ve Hilafet'in kalkmaması görüşünü savundu. Mektubu yayınlayan “*Tanin*” gazetesi ertesi gün Hüseyin Cahit'in başyazısında da şu ifadelerle yer verilmekteydi: “*Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam Alemi içinde hiçbir önemi kalmayacaktır. Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve değersiz bir Hükümet yerine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Gerçek milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, Hilafet Makamı'na dört elle sarılmak mecburiyetindedir*”.³²

5 Aralık 1923'te “*İkdam*”, İngiltere Cemiyet-i İslamiye Reisi Ağa Han ve Emir Ali tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen mektubu “*Hilafet kurumunun Türkiye'de kalmasının bütün İslam Âlemi tarafından arzulandığını ve kurumun Cumhuriyet'e zarar vermediği müddetçe yaşatılması gerektiği*” yorumuyla yayınladı.³³ Mektup, “*Tanin*” ve “*Tevhid-i Efkâr*” tarafından da yayınlandı.³⁴ 8 Aralık'ta Meclis'te tartışıldı ve İsmet Paşa'nın direktifiyle mektubu yayınlayan gazetelerin İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasına karar verildi.³⁵ Bunun üzerine oluşturulan İstiklal Mahkemesi, İstanbul'a gönderilerek Hüseyin Cahit, Ahmet Emin ve Velid Ebüzziya, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine muhalefetle itham edildi.³⁶ Cumhuriyet'in basın

³⁰ *Vatan*, 9 Kasım 1923.

³¹ N. Güz, “*Cumhuriyet'in İlanına Basının Bakışı*”, s.10

³² Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s.144.

³³ *İkdam*, 5 Aralık 1923, *Tanin*, 5 Aralık 1923.

³⁴ *Tanin*, 5 Aralık 1923, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Aralık 1923.

³⁵ Gamze Yaylagül, “*Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması*”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, S.1, (Haziran-2020), s.107.

³⁶ Resul Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, XI, S.22, (Kasım-2014), s.76.

karşısındaki ilk zorlu sınavıydı bu.³⁷ Gazeteciler, 11 Aralık 1923'te yargılandı; fakat herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmadılar. Nitekim yargılama, cezalandırma amacından ziyade köklü değişikliğe gidilen bu dönemde gazetecilere bir nevi “gözdağı” niteliği taşıyordu.³⁸

Beraat kararının ardından, İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Topçu'nun aracılığıyla, 3 Şubat 1924'te Mustafa Kemal gazetecilerle bu kez İzmir'de buluştu.³⁹ Bu toplantıya, “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinin başyazarı Velid Ebüzziyya davet edilmedi. Nitekim Gazi Mustafa Kemal, Velid Ebüzziyya'nın sabit ve geri fikirleri dolayısıyla onunla münakaşalarda bulunmaktan bir netice çıkmayacağı kanaatindeydi.⁴⁰ İzmir buluşması, Takrir-i Sükûn Kanunu öncesi son uyarıydı ve bir kez daha basına tanınan hoşgörünün ve özgürlüğün sınırlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliklerine işaret ediyordu. Ancak bu uzlaşma çabası da sonuçsuz kaldı. Muhafız basın, Hilafet üzerine yazılar yazmaya devam etti. İstanbul basınından beklediği desteği bulamayan ve basının gücünün farkında olan Gazi Mustafa Kemal, bu kez de basınla yine basın aracılığıyla mücadele etmeyi tercih etti. Yunus Nadi Bey'e destek vererek 7 Mart 1924'te “*Cumhuriyet*” gazetesini yayınlattı.⁴¹ Tartışmalar bir süre de gazeteciler arasında kalem kavgası şeklinde devam etti, farklı fikirlerin çarpıştığı bir nevi özgür bir alan oluştu. Bir bakıma, doğuşundan itibaren sansürle mücadele eden ve iktidarların sesi haline getirilen Türk basını, bu yeni dönemde muhalefet hakkını sonuna kadar kullanmak ve halkın sesi olarak demokrasideki yerini almak için bir kez daha mücadele vermekteydi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönem ve şartlarda, temelini ve gücünü bu farklı ideolojilerin iktidara karşı alternatif arayışından alarak kurulmuştur. Kuruluşundan kapatıldığı süreye kadar ise sadece kurucularının ideolojisini değil, toplumda yer alan bütün muhalif düşüncelerin sorumluluğunu taşıyacak ve onlara sığınmak oluşturacaktı.

B- TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE MUHALİF BASIN

1- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk aylardan itibaren Mustafa Kemal'e karşı oluşan ve II. Grup olarak bilinen muhalefet hareketi, 28 Haziran 1923 tarihinde

³⁷ Ümit Alan, *Saraydan Saraya Türkiye'de Gazetecilik Masalı*, İstanbul, 2016, s.33.

³⁸ Aytekin Ersal, “*Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebüzziyya'yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Süreç*”, *Bellekten*, LXXXIII, S.296, (Nisan-2019), s.336.

³⁹ H. Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere...*, s.146.

⁴⁰ Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, İstanbul, 2008, s.57.

⁴¹ E. Karaca, *Türk Basınında...*, s.58.

yapılan milletvekili seçimlerinde tasfiye edilmiş; 11 Ağustos 1923'te II. Meclis açılmıştır.⁴² Falih Rıfki'nin yeni Meclis'e yönelik şu tasviri, daha sonra gerçekleşecek olayları açıklar niteliktedir: *“Yeni seçimlerde I. Meclis'in II. Grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin tüm unsurları II. Meclis'e gelmiştir. Aralarında siyasi şöhretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirler. Gerici de değildirler. Bunlar (bila-kayd ü şart hâkimiyet-i milliye) prensibini tutacaklar. Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır. Kendileri ile Mustafa Kemal arasında asıl ayırıcı çarpışma Cumhuriyet ilan edildiği zaman başlayacaktır”*.⁴³

Türkiye'nin o dönemde yaşadığı farklı sorunlar, Meclis'te oluşan muhalefete sebep olarak gösterilebilir; Lozan'da çözüme ulaşmayan Musul Meselesi, Osmanlı'nın iç ve dış borçları ve yapılması tasarlanan Rum Mübadelesi gibi farklı iç ve dış sebepler... Bunlar, dönemin siyasetine ilişkin Meclis'te uzun ve hararetli tartışmalara neden olmuştur. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu isimlerine ve bu isimlerin Millî Mücadele Dönemi sonrasında Mustafa Kemal ile aralarında oluşan fikir ayrılıklarının temeline baktığımızda, esas sorunun Saltanat'ın ve Hilafet'in kaldırılması ile Mustafa Kemal'in *“tek adam”* konumuna yükselerek o dönem için toplumun önemli bir bölümünün aşırı kabul edeceği inkılâplara girişeceğinin fark edilmesi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Millî Mücadele Dönemi'nin önde gelen isimleri arasındaki fikir ayrılıklarının temelini daha Millî Mücadele'nin ilk günlerine dayandığını varsaymak mümkündür. Bununla birlikte, ilk açık çatışma, Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Bey ile Rauf (Orbay) Bey arasında Lozan Görüşmeleri esnasında gerçekleşmiştir. Bu noktada, İsmet Bey'in yanında yer alan Mustafa Kemal'in tavrı belirleyici olmuştur.

Diğer bir kırılma noktası ise Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'in ilanını Halife'ye bağlılıkları ile bilinen Rauf Bey ve Kazım Karabekir gibi isimlerin Ankara'da olmadığı bir dönemde gerçekleştirmesi olarak görülmektedir. Mustafa Ekincikli'ye göre de Millî Mücadele'nin tanınmış isimlerinin Halk Fırkası içinde çeşitli tartışmalara sebep olan itirazları Cumhuriyet'in ilanına değil; bu ilanın yapılış tarzıdır.⁴⁴ Şükran Güray da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşunun, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in

---

⁴² N. Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**..., s.65.

⁴³ N. Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**..., s.66.

⁴⁴ Mustafa Ekincikli, *“Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu”*, **Gazi Akademik Bakış**, VI, S.11, (Mart-2012), s.152.

ilanından sonra, Halk Fırkası içindeki görüş ayrılıklarına dayandığını ifade etmektedir.⁴⁵ Millî Mücadele'nin çekirdek kadrosu arasında fikir ayrılıklarının ve bölünmelerin tepe noktasını oluşturan bu husus, gerek paşaların gazetelere verdiği mülakatlarla gerekse gazetelerin başyazılarıyla demokrasinin gereklerinden olan özgür bir basın örneği oluşturması açısından önem arz eder. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin liberal demokrasinin bir gereği olan çok partili sistemden önce özgür basını deneyimlediği de söylenebilir.

Bu dönemde Saltanat'ın kaldırılışı ve Cumhuriyet'in ilanı, Hilafet'in kaldırılacağına ve köklü toplumsal değişikliğe gidileceğine dair şüpheleri arttırmış ve gerek Meclis'te gerekse basında muhalif sesler artmıştır.⁴⁶ Cumhuriyet'in ilanına yönelik ilk açık muhalefet de basın yoluyla gerçekleşmiştir. Rauf Bey, “*Vatan*” ve “*Tevhid-i Efkâr*” gazetelerinin başyazarlarına verdiği mülakatta Cumhuriyet'i bir günde ilan etmenin bir sorumsuzluk örneği olduğu görüşünü öne sürmüştür.⁴⁷ Meclis'te paşalar arasında devam eden tartışma, dönemin aydınları olan gazeteciler arasında da bir kalem savaşına dönmüştür. Bir tarafta muhalif görüşe sahip “*Tanin*”, “*Tevhid-i Efkâr*” ve “*Vatan*”; diğer yanda ise iktidara yakın bir duruş sergileyen “*Akşam*”, “*İkdam*” ve “*İleri*” gazeteleri, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ile son bulacak ve bir daha uzun bir süre gerçekleşmeyecek bir muhalefet ve basın özgürlüğü dönemi yaşamıştır.

Mustafa Kemal'e göre paşaların yeni bir parti teşkil etmesi, “*akim bir komplo*”dur.⁴⁸ Bu hususta görüşlerini Nutuk'ta şöyle ifade etmiştir: “*Dumlupınar merasiminden sonra, Bursa ve Karadeniz sahilleri ile Erzurum taraflarında bir buçuk aylık bir seyahatten sonra Ankara'ya dönmüştüm. İstasyon 'da birçok mebus arkadaşlar ve diğerleri tarafından karşılandım. Bunlar arasında Ankara'da bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmedim. Bir kırgınlık sayılabilecek bu hareket tarzını beklemiyordum. Bir komplo karşısında bulunduğumuzdan bir dakika bile tereddüt etmedim*”.⁴⁹

Ş. Süreyya Aydemir, bu dönemin çeşitli yanlış anlaşılmalara ve iletişimsizlikle pekiştirildiğini ifade etmektedir. Nitekim Ali Fuat (Cebesoy) ise hatıratında aynı olayı Gazi'yle görüşmek için ricacı olduğu halde davet edilmediği şeklinde anlatmaktadır.⁵⁰

---

⁴⁵Şükran Güray, “*Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV, S.247, (Ağustos-2020), s.410.

⁴⁶Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, 1998, s.171.

⁴⁷**Tevhid-i Efkâr**, 1 Kasım 1923.

⁴⁸Ersin Müezzinoğlu, “*Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Journal of Universal History Studies**, I, S.1, (Aralık-2018), s.50.

⁴⁹**Nutuk**, s.688.

⁵⁰Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, s.192.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Meclis içinde tartışmaların alevlendiği bir dönemde ve muhalefetin keskinleşerek farklı bir partiye kanalize edilmesi gerekliliği içinde doğdu. Yeni Türk Cumhuriyeti sınırları belli olmayan, iç içe geçmiş bir ikilik içindeydi; inkılâp savunucuları, hâlihazırda Batı tipi bir demokrasinin oluşturulması ve yeniliklerin halkın talepleri doğrultusunda zamana yayılarak yapılması gerektiğini savunanlar ve inkılap karşıtları. İstanbul basını da bu tartışmaları inkılâp aleyhtarları lehine körüklüyordu. Bu ikiliğin iki ayrı ucunda ise Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin diğer önderleri yer almaktaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları da Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal'le birlikte hareket etmiş, halk tarafından tanınan ve sevilen kişilerdi; bir dönem Başbakanlık yapmış olan Hüseyin Rauf (Orbay), ordu komutanları Müfettiş Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar ile sivillerden Doktor Adnan (Adıvar), Bekir Sami (Kunduh) gibi.⁵¹ 6 Ekim 1924'te “*Son Telgraf*” gazetesi Rauf (Orbay), İsmail Canbolat ve Refet (Bele) Beyler'in etrafında muhalif bir fırkanın kurulacağını duyurdu.⁵² Gerek Meclis'te gerekse basında yükselen muhalif sesler göz önünde bulundurulduğunda bu seslerin yeni bir fırka etrafında teşkilatlanması kaçınılmaz bir hal almıştı. Nitekim basında iktidara yönelik ağır eleştiriler yer almaktaydı. Bu dönemde İstanbul, farklı fikirlerin ve görüşlerin ortaya atıldığı siyasi bir arena halini almıştı.⁵³

Bununla birlikte, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu salt bir iktidar kavgasına bağlamak eksik bir bakış sunacaktır. Söz konusu iktidar kavgasını besleyen görüşler ve bunların alt yapıları da incelenmelidir. Nitekim Feroz Ahmad'a göre bu farklı bakış açısının bir nedeni de Mustafa Kemal ve “*diğerleri*” arasındaki sosyal ve kültürel arka plandır: “*Kemal ile onun askeri rakipleri arasında güçlü bir toplumsal gerilim unsuru da vardı. Kemal, taşra alt-orta sınıfına mensuptu. Bu sınıfın üyeleri orduyu iş bulma ve geç, Osmanlı İmparatorluğu'nun durgun toplumsal ve ekonomik ortamında yükselme aracı olarak görmüşlerdi. Hanedana derin bir sadakat duygusundan yoksundular ve bu nedenle reform konusuna yaklaşımlarında daha radikal ve popülisttiler. Öte yandan, Kemal'in rakipleri emperyal kentin daha üst*

---

⁵¹ M. Özalper, “*Bir Muhalefet Partisinin İlgası*”, s.122.

⁵² https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/terakkiperver-cumhuriyet-firkasi-6126713/Erişim_Tarihi: 20.09.2021.

⁵³ O. Akandere, “*Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı...*”, s.125.

sınıflarından geliyorlardı ve Osmanlı Hanedanıyla derin bağları olan ailelerinin ilişkilerinden yararlanmışlardı”.⁵⁴

Cumhuriyet’in ilk muhalefet fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, “*Son Telgraf*”ın haberinden 11 gün sonra 17 Kasım 1924’te kuruldu.⁵⁵ Partinin Başkanı Kazım Karabekir, ikinci başkanları ise Rauf Bey ve Dr. Adnan Adıvar idi.

Mustafa Kemal, Nutuk’ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na ve kuruluş amacına yönelik düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “*Cumhuriyet kelimesini telaffuzdan dahi çekinenlerin, Cumhuriyet’i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya ‘Cumhuriyet’ ve hem de ‘Terakkiperver Cumhuriyet’ adını vermeleri nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi telakki edilebilir?*”⁵⁶ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucularının kendisine bir komplo hazırlayarak, İstanbul’da “*Vatan*”, “*Tanin*”, “*Tevhid-i Efkâr*”, “*Son Telgraf*”, Adana’da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan “*Tok Söz*” gibi gazetelerle birleştiklerini ve bu gazetelerle onlara karşı imzasız yazılarla taarruza geçmiş olduklarını ifade etmektedir.⁵⁷ Ona göre; “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı en hain kafaların eseridir. Bu fırka memlekette suikastçıların, mürtecilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Harici düşmanların Yeni Türk Devletini, taze Türk Cumhuriyeti’ni mahvetmeyi hedef alan planlarının kolaylıkla tatbikine yardım etmeye*” çalışmıştır.⁵⁸

Mustafa Kemal, Nutuk’ta o tarihlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen basını da Cumhuriyet’i kabul etmemekle; Hilafet ve Saltanat kurumuna destek olmakla itham etmiştir. Nutuk’ta o dönemin anlatıldığı bölümlerin önemli bir kısmı dönemin muhalif gazetelerinin başyazılarına yönelik cevap niteliği taşımaktadır.

2- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Beyannamesi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın beyannamesi aynı zamanda kuruluş nedenlerine de ışık tutacak niteliktedir. Beyanname, millî iradeye vurgu yapmakta ve bu iradenin mahdut heyetlerin eline geçmesi durumunda milleti bu haktan mahrum edebilecek bir istibdat rejiminin doğabileceğine işaret etmektedir. Fırkanın kurucularına

---

⁵⁴ R. Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, s.87.

⁵⁵ R. Babaoğlu, “*Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci*”, s.83.

⁵⁶ **Nutuk**, s.715.

⁵⁷ **Nutuk**, s.689.

⁵⁸ **Nutuk**, s.716.

göre ise birbirini denetleyecek farklı grupların varlığı bu durumu engellemenin en iyi yöntemlerinden biridir.⁵⁹

Fırka, beyannamesinin 2. maddesi ile liberalizmi ve demokrasiyi esas aldığını ifade etmektedir. Ancak bu madde eklenirken ülkenin toplumsal, siyasi ve ekonomik şartlarının gerekli alt yapıyı sağlayıp sağlamadığı ve söz konusu maddenin uygulanabilirliği irdelenmemiştir.

Programın en çok tartışılan ve sonrasında kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen maddesi ise “*Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır*” şeklindeki 6. maddedir. Madde, Cumhuriyet rejimine muhalif olan inkılâp karşıtı kişilerin de bu fırka çevresinde toplanmasına neden oldu.⁶⁰

Farklı yorumlara açık bu madde, Cumhuriyet’in ilerleyen yıllarında da çeşitli suüstimmallere açık bir biçimde farklı zamanlarda farklı şahıs ve partilerce gündeme getirilecek ve inkılâp yanlıları ve karşıtları arasında 1920’li yıllarda başlayan savaşta karşılıklı koz olarak kullanılmaya devam edecektir. Diğer yandan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın tamamen yenilik karşıtı ya da Cumhuriyet aleyhtarı bir parti olduğunu söylemek yanlış olur. “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet’in ilk yıllarının karışık ortamında köklü değişimi bir anlamda frenlemek isteyen ılımlı yenilikçi siyasi bir hareket şeklinde oluşmuştur.*”⁶¹ Ancak tek muhalif fırka olarak birbirinden bağımsız birçok muhalif düşünceyi kendine çekmiştir.

Beynamede “*milletin mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetine izhar*” olduğu vurgulanarak halkın yol gösterilmeye muhtaç olduğu anlayışının reddedilmesi dikkat çekmektedir. Himayecilik politikasına, halkın kaderinin kendisince belirlenemeyeceği düşüncesine ve “*halka rağmen halk için*” anlayışına karşı çıkış Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın başat özelliği olarak görülmüştür.⁶²

Beyanname, her ne kadar meşru siyasi temellere dayandırılrsa da fırkanın kuruluşunun kişisel çekişmelere mi yoksa siyasi ihtiyaçlara mı dayandığı tartışmalıdır. Bununla birlikte, kanımızca kişisel husumetlerin temeli de iktidar kavgası kadar siyasi düşüncelerdeki farklılıklardan ve ülkenin geleceği hakkında farklı tasavvurlardan kaynaklanmaktadır.

---

⁵⁹ E. Müezzinoğlu, “*Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu...*”, s.54.

⁶⁰ Gülay Sarıçoban, “*Kâzım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XXI, S.1, (Mart-2017), s.154.

⁶¹ Habip Kocaman, Mustafa Ceylan, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Yasama Dergisi**, S.34, (Aralık-2016), s.20.

⁶² Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, 2003, s.128.

3- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunun Basına Yansımaları

"Tanin", Fırka'nın kuruluşunu, Refik Nuri'nin "*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, resmen teşekkül etti*" haberiyle duyurur.⁶³ Haberde, yeni Fırka'nın programına ilişkin "*Esaslardan bazı maddelerde Türkiye Devleti halkının hakimiyetine müstenit bir Cumhuriyet'tir. Hürriyetperverlik yani liberalizm; halkın hükümeti yani demokrasi, fırkanın meslek-i esasıyesidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milletten vekalet almadıkça tadil edilemeyecektir. Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır*" ifadelerine yer verilir.

Haberde işaret edilen 6. madde, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına giden yolda en önemli nedenlerden biri olacaktır. Nitekim "*Hâkimiyeti Milliye*"de "*Reis-i Cumhur Hazretleri'nin Times'a Beyanatları*" başlıklı bir haber yayınlanır.⁶⁴ Söz konusu haberde, Mustafa Kemal'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı işaret eden "*Efkâr ve itikat-ı diniyeye hürmetkar olmak öteden beri tabii ve umumi bir telakkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur... Bir istibdatın mevcudiyetine dair olan ima ve telmihler, bence kabil-i izah değildir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun bütün liderleri ve mensupları Türkiye'de her nev'i istibdadı kökünden yıkmak için ve memleketin ve millete tam bir hürriyet kazandırmak için bugüne kadar milletle beraber hayatlarını ortaya koymaktan çekinmemiş ve hiçbir vakit çekinmeyecek...vukua bulun bu yoldaki ima ve telmihler nazar-ı millette hiçbir kıymeti yoktur*" sözlerine yer verilir. Mustafa Kemal, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın fırka programında yer verdiği "*Fırka dini inançlara saygılıdır*" ifadesini zaten olan ve olması gereken olarak gördüğünü ve ayrıca vurgulanmasını gereksiz bulduğunu ifade etmiştir.

Aynı haber, "*İkdam*"da "*Yeni fırka nizamname ve programını tabettiriyor. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nizamname ve programını tabettirmekle iştigal etmektedir*" ifadeleriyle düz bir biçimde verilir.⁶⁵

Fırka'nın kuruluşunu hazırlayan sebeplere ilişkin en ağır yorumlardan biri ise yine Hüseyin Cahit'ten gelir. Hüseyin Cahit, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın

---

⁶³ Tanin, 18 Kasım 1924.

⁶⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Aralık 1924.

⁶⁵ İkdam, 19 Kasım 1924.

kuruluşuna ilişkin yazdığı “*Arkaya Doğru Bir Nazar*” başlıklı haberinde iktidarın yanlış uygulamaları ve firkanın doğuşunu hazırlayan nedenler üzerine şu ifadelere yer verir;⁶⁶

“Hayati siyasimizde ikinci bir firkanın teşkili artık resmiyet kesbetti. Yeni firkanın beyannamesini ve takip edeceği esasları tetkik ve tahlile geçmeden evvel şu vaka karşısında kısa bir müddet tevakkuf ederek arkamızdaki yakın maziye doğru bir nazar atfetmek istiyoruz.

Bir halk idaresinden firkaların ta'addi (saldırma) etmesi zaruri olduğunu biliyoruz... Memlekette firkaların teşkil-i tabii olduğunu bu sütunlarda çok kere müdafaa ettik. Bütün bunlara rağmen şu dakikada içimizde müphem, adeta nâkabil tahlil ve tarif hüüzün ve melal (sıkıntı) duyduğumuzu saklayamacağız. Adeta sükût-u hayale benzer bir acının taht-ı tesirinde kalıyoruz. Sanki içinde: Niçin böyle oldu? Olmamalı değil miydi? Der gibi bir ses var...

Dün hep beraber hayatlarını vatan uğrunda tehlikeye koyan başlar arasında ne iştirak ne emel ne gaye kalmadı...

Mevki-i iktidar etrafında hakiki hizmet etmiş kimselerin uzaklaşmasından herkeste bir boşluk hasıl oldu. Artık etrafı her devirden her fırsattan istifade etmesini bilir açık gözler aldı. Şimdi ortalıkta bunların atıp tutmalarından başka bir şey işitilmiyor...

Son intihabat yapıldığı zaman tutulan yolun yanlışlığı takdir edebilmek için meşrutiyet idaresinin tecrübelerini göz önünde bulundurmak kâfi idi. Yapılmakta olan yanlışlar bu tecrübelerle istinat ederek göstermek istemiştik. Memlekette kabiliyet ve ehliyeti ... Mutaassıp, dar fikirler meclis hep taraftarlardan mürekkebe bir heyet haline getirmeğe kalkmayınız. Halbuki Halk Fırkası zimamdarları zannettiler ki namzetlerden alacakları senetlerle vicdanları susturmak, Fırka'da tesis edecekleri inzibat ile mebuslara bir tabur gibi emir vermek, satın alabilecekleri kalemlerle hür matbuatı hükümden düşürmek kabildir. Bu kalbi beşerî tanımamak demektir. Memleketi derk ve temyiz kabiliyetinden pek mahrum görmek demektir. Bugünkü muhalefet işte bundan doğuyor. Meselenin bütün ruhu buradadır. İstibdat yıkılıyor: Millet hürriyet ve hakikiyesini tesis için. Başka bir istibdat bina etmek için değil.”

Hüseyin Cahit, yeni firkaların kurulmasının rejimin ve özgürlüklerin doğal sonucu olması ile Millî Mücadele'yi birlikte yürütenler arasındaki bu bölünmeyi hüüzünle karşıladığını ifade etmekte; ancak bu durumun, basın kaleme aldığı uyarıları

---

⁶⁶ **Tanin**, 19 Kasım 1924.

dikkate almayan Hükümet'in eylemlerinin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Hüseyin Cahit, yazısında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı bir istibdat rejimi kurmakla, kendi iç düzenlemeleriyle bir askeri tabur gibi mebuslara emir vermekle ve basın özgürlüğünü satın almaya çalışmakla itham etmekte; Fırka'nın doğuşunu Hükümet'in yasaklayıcı, yanlış uygulamalarına bağlarken diğer yandan yeni Fırka'yı da benzer uygulamalara ilişkin ileriye dönük uyarmaktadır.

Bu dönemde muhalif basının yeni fırkanın kuruluşunu heyecanla karşıladığı, basında İktidar'a yönelik muhalefetin arttığı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun ise İktidar'ın eksikliklerine bağlandığı görülmektedir. Bu bakış açısı özellikle Hüseyin Cahit'in ağır eleştiriler içeren yazılarında görülmektedir.

4- Meclis'te ve Basında Muhalefetin Sonu: Şeyh Said İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Etnik-dini ve feodal bir ayaklanma olan Şeyh Said İsyanı, Şubat 1925'te Türkiye Musul Sorunu ile ilgili İngiltere ile görüşmelerin sürdüğü dönemde gerçekleşmiştir.⁶⁷

Habip Kocaman ve Mustafa Ceylan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 24 Şubat 1925'te isyanın önlenmesi için sıkıyönetimin ilan edilmesine, Hıyanet-i Vataniye kanununda yapılan değişikliğe ve 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'na destek verdiklerini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu dönemde “Cumhuriyet” gazetesi “*Muhalif Fırka Hükümet'e Müzaheret Etti*” başlıklı haberinde Kazım Karabekir'in “... *Bu vatanın evlatları her vakit yekvücut bir kitle halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir Hükümet'imize bütün kuvvetimizle müzahiriz. Hükümet'imizin beyanatına nazaran şark vilayetlerimizin bazı yerlerinde mahdum mütegalibenin harici teşvikata kapılarak ve dini alet ittihaz ederek halkı tahrik etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için Hükümet'in idare-i örgüye ilan etmesi müsayyebdir.*

Efendiler, dini alet ittihaz ederek mevcudiyet-i milliyeyi tehlikeye koyanlar şayan-ı lanettir. Bu hareket hıyanet-i vataniyedir. Şunu Cihan bilsin ki harici ve dâhili herhangi bir tehlike muvacehesinde bu vatanın evlatları her vakit yekvücut bir kitle halinde tehlikenin karşısında dikileceklerdir. Hükümet'imize bütün kuvvetimizle

---

⁶⁷ H. Kocaman, M. Ceylan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, s.14.

⁶⁸ H. Kocaman, M. Ceylan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, s.14.

müzahiriz. Binaenaleyh Hükümet'in bu husustaki izahat ve tedbirini muvafık görüyoruz" ifadelerine yer verir.⁶⁹

Bununla birlikte, dönemin şartları içinde söz konusu kısıtlamaları özgür iradeleri ile destekledikleri tartışmalıdır. Nitekim bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sonunu hazırlayan tedbirlerde kendi onaylarının da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ergün Aybars'a göre, kurucuları farkında olmasa da Fırka, "*Türkiye'deki gerici ve tutucular ile dışarıdaki hilafet ve bütün yenileşme hareketlerini dinsizlik sayan düşünce yanlılarının birleştiği bir örgüt*" durumuna gelmiştir.⁷⁰ 25 Şubat 1925'te Başbakan Fethi Bey, Fırka'nın ileri gelenlerini davet ederek Fırka'yı kendi kendilerine feshetmelerini ister. Ancak Kazım Karabekir bu teklifi, "*Hükümet'siniz. Her çeşit kuvvetiniz, çeşitli araçlarınız vardır. Hükümet istiyorsa partiyi kendisi kapatsın*" diyerek reddetmiştir.⁷¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerine ve teşkilatına yönelik suçlama, isyanı dolaylı yoldan kışkırtmaktır. Fırka'nın kapatılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı'nda Fırka'nın beyannamesinin 6. maddesi ile dini siyasete alet ederek gerici çevreleri cesaretlendirdiği ve bu suretle rejimi tehdit ettiği öne sürülmüştür.⁷²

Tartışmaların devam ettiği dönem basın için de tehlikeli bir dönemin habercisidir. O dönemde "*Tevhid-i Efkâr*", "*Halkın lisanı hakkın sesi olan matbuata tecavüz etmek ne demektir?*" başlıklı bir haberinde Belediye Başkanı Operatör Emin Bey'e yönelik eleştirilerini sıralar.⁷³ Matbuat Cemiyeti'nin bir kongrede toplandığı ve alınan kararların İstanbul Efkâr-ı Umumiye'sine ve Hükümet'e arz edildiği bildirilir. "*Tevhid-i Efkâr*" bir diğer haberinde ise "*Memleketin selametine hadim olabilmesi için matbuatın her türlü tazyik ve tehditten uzak olması en tabii şarttır*" ifadelerine yer vermektedir.⁷⁴

Kocaman ve Ceylan'a göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, faaliyette bulunduğu süre boyunca yapıcı bir muhalefet sergilemiş ve çoğunlukla Hükümet uygulamalarına destek vermiştir. Fırka'ya gösterilen tepkinin sebebi, farklı uçlarda yer alan ideolojik fikirler ya da ağır bir muhalefetten ziyade tek muhalefet fırkası olarak

---

⁶⁹ Cumhuriyet, 26 Şubat 1925.

⁷⁰ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.281.

⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1960, s.143.

⁷² Selim Saygın, "*Kazım Karabekir ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, VI, S.3, (Eylül-2020), s.1102.

⁷³ *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1925.

⁷⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 18 Şubat 1925.

farklı düşüncelerden gelen bütün muhalif düşüncelerin toplandığı yer olmasıdır. Bu durum da iktidar tarafından planlanan inkılâplara yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.⁷⁵

Bununla birlikte, programlarının ve yöneticilerinin rejim karşıtı olmamasına rağmen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın irticaya taviz vermekle suçlanarak kapatılmasının, yönetim ve basın tarafından alternatif iktidar adayı olarak görülmeleri nedeniyle gerçekleştiğini ifade eden ve bu durumu İslamofobiyle ilişkilendiren görüşler de mevcuttur.⁷⁶ Fırka, muhalefeti kuralına uygun gerçekleştirmiş; fakat kuruluş nedenleri, kurucularının Hilafet Makamı'na yakınlıkları ve özellikle 6. maddesi nedeniyle inkılâp aleyhtarlarının etrafına toplandığı bir yapıya bürünmüştür. Bütün bu sebepler, Şeyh Said İsyanı'yla ilişkilendirilmesine gerekçe olarak gösterilmiş ve kapatılma sürecini hızlandırmıştır.⁷⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın talihsizliği, istese de istemese de tek muhalefet fırkası olarak başta Saltanat yanlısı gerici düşünceler olmak üzere bütün muhalif düşünceler için tek sığınağı oluşturmasıydı. Bu doğrultuda, İstanbul basının iktidara ilişkin eleştirilerinde de dayanak noktası oluşturuyordu. Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına ve dönemin bütün muhalif basının söz konusu kanun doğrultusunda susturulmasına ön ayak oldu. Muhalif gazeteciler, çeşitli sebeplerle yargılandı, meslekten men edildi ve sürgüne gönderildi. Bu dönemde basın özgürlüğünün bir nevi "askıya alındığı" görülmektedir. İnkılâplar ise basının da susturulmasıyla büyük bir hızla hayata geçirilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925'te kabul edilmiştir. Söz konusu kanuna göre; "*Dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz etmek maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya cemiyetlere dâhil olanlar hain-i vatan addolunur. Dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi alet ittihaz ederek şekl-i devleti tebdil ve tağyire veya emniyet-i devleti ihlal veya dini veya mukaddesat-ı dinîyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilgası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veya fiili bir*

---

⁷⁵ G. Sarıçoban, "Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi", s.154.

⁷⁶ M. Temel, "Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem", s. 47.

⁷⁷ Ş. Güray, "Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s.416.

şekilde veya nutuk irat veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik hain-i vatan addolunur”.⁷⁸

Kanun’un amacı, Şeyh Said İsyanı’na karşı bir tedbir olarak görünse de tatbikatta kapsamı bir hayli geniş tutulmuştur. Kanun, Hükümet’in, irticaya ve isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve barışını, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelen her türlü teşkilatı, kışkırtmaları, teşvikleri, girişimleri ve yayınları, Cumhurbaşkanı’nın onayıyla yasaklamaya yetkili olduğunu ve sanıkları İstiklal Mahkemeleri’ne verebileceğini hükme bağlamıştır. 6 Mart 1925 tarihinde ise “*Tevhid-i Efkâr*”, “*Son Telgraf*”, “*İstiklal*”, “*Sebilürreşat*”, “*Aydınlık*” ve “*Orak Çekiç*” gazeteleri ile Adana, İstanbul ve İzmir’de faaliyet gösteren birçok gazete ve dergi kapatılmıştır.⁷⁹

Her ne kadar Şeyh Said İsyanı ile ilişkilendirilse de Ahmet Yeşil, araştırmasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasını farklı gerekçelerle açıklamıştır;⁸⁰ Ona göre dönemin şartları çerçevesinde değerlendirildiğinde en temel neden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Anglosakson parti özellikli program, nizamname ve beyannameye sahip olmasıdır. Bu durum, Mustafa Kemal’in planladığı toplumsal dönüşüm ve inkılâpların önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Diğer sebepleri ise ilk maddenin etkisini güçlendirme ihtimali taşıyan yardımcı gerekçeler oluşturmaktaydı. Nitekim Fırka’nın kurucuları halk tarafından kabul görmüş, Ordu’da önemli hizmetler vermiş itibar sahibi kişiydiler ve özellikle Hilafet ve Saltanat hakkındaki görüşleri önemli bir tehdit oluştuyordu. Diğer yandan Fırka’nın çok hızlı teşkilatlanması ve basının önemli bir bölümünün desteğini kazanması da bu yöndeki muhalif görüşlerin güçlenmesine neden olabilecek mahiyetteydi.

Şeyh Said İsyanı, demokrasi ve gelişme karşıtı görülen bütün görüşlerin susturulması için iktidara gerekçe oluşturmuştur. Hızla çıkarılan kanunlarla ve İstiklal Mahkemeleri’nin yeniden kurulmasıyla demokrasi karşıtı görüşlerle birlikte Meclis’te ve basında yer alan diğer bütün muhalif seslere de gözdağı verilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet’in ilk yıllarında demokrasiye bakışı ve iktidar-muhalefet ilişkilerini göstermesi açısından anlamlıdır. İsmet Bozdağ, bundan sonraki dönemi susturulan basının çareyi alt yapı hizmetinden üst yapı

---

⁷⁸ **İkdam**, 26 Şubat 1925.

⁷⁹ Ayşegül Şentürk, “1931 Matbuat Kanunu’ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX, S.1, (Ocak-2016), s.203.

⁸⁰ Ahmet Yeşil, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: Tıpcı Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey’in Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanması”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.20, (Ağustos-2015), s.713.

hizmetine geçmekte bulmasıyla açıklamaktadır; ona göre bu dönemde basın “*hükümetlerin hizmetine girmiş ve toplumu Devlet’in istediği biçime sokma görevini yüklenmişti.*”⁸¹

Diğer yandan basın, bu dönemde ister inkılâpçılardan ister muhafazakârlardan yana olsun demokrasinin kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmek üzere doğru yerde bulunuyordu.⁸² Farklı görüşlerin temsil edildiği ve tartışıldığı bir alan yaratarak topluma ayna tutmaktaydı. Ancak demokrasi çerçevesinde tartışılan bu karşıt görüşlerden birinin, toplumun demokrasinin ön koşulu kabul edilebilecek vasıfları kazanmasına yönelik girişimlerin aleyhinde olduğu da savunulabilir. Bir diğer deyişle, bu tartışmanın Saltanat’ı ve Hilafet’i savunanlar tarafından kazanılma ihtimali, yeni oluşturulmaya çalışılan demokratik düzenin geleceğine ilişkin önemli tehditler barındırıyordu.

5- Ankara ve Elâzığ İstiklal Mahkemeleri: Gazeteciler Davası

4 Mart 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu, iki yıllığına kabul edilmiş ve göreve çağrılan İstiklal Mahkemeleri, muhalif basının tamamen susturulmasını sağlamıştır. Bu durumda, Şeyh Said’in Mahkeme’de verdiği ifadenin de etkisi olduğu öne sürülebilir. Nitekim Şeyh Said, bir duruşmasında kendisini ayaklanmaya yönelten iki sebebin şeriat ve basın olduğunu ifade etmiştir.⁸³

Alpay Kabacalı, bu dönemi, “*basın özgürlüğünün ortadan kalktığı, demokrasiye doğru gidişin durduğu, hatta geri adım atıldığı*” bir dönem olarak nitelendirmektedir.⁸⁴ Ancak dönemin şartlarında bunun zaruri olduğu görüşünü de ortaya atar; nitekim Mustafa Kemal, okuma yazma oranının %10’a bile ulaşmadığı bir toplumda gerçek anlamda sivilleşmenin ve demokrasinin ön koşullarını yaratmak isteyen bir “*demokrat diktatör*” olarak da kabul edilebilmektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması, sadece Meclis’teki muhalefetin değil, basındaki muhalif seslerin de susturulması anlamına gelmektedir. Şark İstiklal Mahkemesi, 25 Mayıs 1925’te gönderdiği yazıyla bölgedeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasını istedi.⁸⁵ Fırka’nın Şeyh Said İsyanı ile ilişkilendirilmesinden sonra, 3 Haziran 1925’te, yasaklanmasına ilişkin kararname

---

⁸¹ İsmet Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, İstanbul,1992, s.159.

⁸² İ. Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, s.156.

⁸³ E. Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.248.

⁸⁴ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1994, s.141.

⁸⁵ A. Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, s.116.

imzalandı. Aynı tarihte “Cumhuriyet” Fırka’nın kapatılmasını “Terakkiperver Fırka?” başlıklı haberiyle duyurdu; “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın şurada burada ele geçen bazı aza ve evrakı vatana hıyanet veya irtica-ı hizmeti ile takip edilmekte ve mahkûm olmaktadır. Bunlar bu firkanın henüz hayata doğar doğmaz korkunç bir mahlûk gibi nasıl fena bir yolda inkişaf etmeye başlamış olduğunu gösteren delillerdir. Aslında Cumhuriyet muhalefeti ve inkılâbı ile muarazayı tazmin eden bu tezahürlere karşı firka Merkez-i Umumiyesi’nin ihtiyar ettiği sükût-u dikkate şayan bulmak kabil değildir. Fırka bazı efrat ve erkanının bu hareketlerini nasıl bulurlar?.. Merkez-i Umumi sükût ettiği için hakiki vaziyetin ne olduğunu bilmek kabil değildir.”⁸⁶

“Cumhuriyet” aynı tarihli “İrtica’ın Temsili ve Onun İki Muhibbi”, yazısında ise Şeyh Said’in Mahkeme’deki sözlerine yer vererek muhalif basını işaret ediyordu;

“Şeyh Said melununun mahkemesi isyan ve irticai hareketinin ısrarını gittikçe inkişaf ettirmektedir... Melunun evvelki günkü mahkemesine ait olup dünkü nüshamızda intizar eden kısmında şu parçalar bilhassa dikkate şayandır:

...Ali Saib Bey: En çok okuduğunuz gazeteler hangileridir?

Şeyh Said: Tevhid-i Efkâr, Sebilürreşad.”⁸⁷

Ardından muhalif gazetecilerin tutuklanma ve yargılanma süreci başladı. Tutuklanan gazeteciler arasında Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Edhem (Ertem), Ahmed Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) ve Gündüz Nadir vardı.⁸⁸

İstiklal Mahkemeleri’nde karara bağlanan gazeteciler davalarının simgesel bir anlamı olduğu görülmektedir. Söz konusu gazeteciler, ayaklanmayı kışkırtma iddiasıyla yargılamış ve çoğu beraat etmiştir.⁸⁹ Ali Fuat (Cebesoy) Bey, bu süreçte önemli muhalif yazarlar üzerinde baskı, yıldırma politikası uygulandığını ve af dilemek için Mustafa Kemal’e telgraf çekmeye zorlandıklarını ifade etmektedir.⁹⁰ Bununla birlikte, söz konusu telgrafı imzalamayan Abdülkadir Kemali Bey de kısa bir süre sonra dava konusu yazısı Şark İsyanı ile ilgili bulunmayarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmiştir.⁹¹ Nitekim amaç, muhalif sesleri cezalandırmaktan ziyade gözdağı vermek, susturmak ve uzaklaştırmaktı. Bu doğrultuda birçok gazete kapatılmış, gazeteciler meslekten men ve sürgün edilmiş; basın tek parti rejimine uyacak bir şekilde

⁸⁶ Cumhuriyet, 3 Haziran 1925.

⁸⁷ Cumhuriyet, 3 Haziran 1925.

⁸⁸ A. Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, S.117.

⁸⁹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 2016, s.107.

⁹⁰ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.293.

⁹¹ A. Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, s.117.

tek sesli hale getirilmiştir. Bu tarihlerden sonra basına ithaf edilen görev, liberal demokrasinin gerektirdiği halkın “*bekçi köpekliği*” değil; belli bir ideolojinin yerleştirilmesi ve halkın eğitilmesi adına devletin ideolojik aygıtı rolüdür.

Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanan Hüseyin Cahit, Cevat Şakir, Zekeriya Sertel gibi bazı solcu yazarlar ise sürgün ve 15 yıla kadar hapse mahkûm edilmiştir.⁹² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın İstanbul İl Merkezi’nin aranması haberini “*Baskın*” başlığı ile veren “*Tanin*” gazetesi, Bakanlar Kurulu Kararı’yla 15 Nisan 1925’te süresiz olarak kapatılmış; sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiştir.⁹³

“*Baskın*” başlıklı haber nedeniyle tutuklananlar arasında, haberi yazan Nuri Bey ve Sorumlu Müdür Muammer Bey de vardır.⁹⁴ Hüseyin Cahit savunmasında, “*Engizisyon devrinden sonra medeni ve hür dünyada ve bilhassa egemenliği halka dayanan bir demokrasi ve Cumhuriyet’te kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanıp sorumlu olmamıştır. Fikir mesleğine ceza yoktur*” ifadelerine yer vermiştir.⁹⁵ Haberin yazarı ve sorumlusu ikişer yıl hapis cezası alırken, Hüseyin Cahit ise savunmasını “*mugalâta*” (yanıltıcı sözler) kabul eden mahkeme tarafından Çorum’a süresiz sürgüne gönderilir.

Diğer yandan sürgün cezasını çekmek üzere Çorum’a giden Hüseyin Cahit, burada devletin sivil ve askeri görevlilerinin desteği ve ilgisiyle karşılaşmıştır.⁹⁶ “*Basın suçu*” işleyen Yalçın’a yönelik bu yumuşak tavır, basına yönelik tutuklama ve yargılamaların cezalandırmaya değil susturmaya yönelik bir davranış olduğunu göstermektedir. Nitekim sürgün cezasının affedilmesinden sonra ziyarete gittiği İsmet Paşa’nın “*Güçlü bir kalem ateş püskürterek yazıyordu. Öyle bir sırada bizi nereye götürdüğünü bilemediğimiz bu kalemi serbest bırakamazdık. Ama artık geçmiş silinmiştir. İstedığınız gibi çalışabilirsiniz. Hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya değilsiniz*”⁹⁷ ifadeleri söz konusu dönemde sadece Hüseyin Cahit’e değil, muhalif duruş sergileyen/sergileyebilecek bütün basın mensuplarına yönelik bakışı özetler niteliktedir. Türk Devrimi ve İnkılapları ile demokrasiye giden Türkiye’ye özgü ve olağan üstü yolda demokrasinin önemli bir parçası olan basın özgürlüğü askıya alınmıştır.

---

⁹² O. Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla...*, s.118.

⁹³ E. Karaca, *Türk Basınında...*, s.61

⁹⁴ O. Koloğlu, *Türk Basınında Demokrasi*, s.119.

⁹⁵ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.292.

⁹⁶ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.292.

⁹⁷ E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.293.

Dönemin gazetecilerinin görece yumuşak bir yargılanmaya tabi tutuldukları söylenebilir; ancak genç Cumhuriyet'in ve kavuştukları demokrasiden güç alarak demokratik rejimin onlara vadettiği basın özgürlüğü altında iktidarı eleştiren gazetecilerin vatana ihanet, isyana teşvik gibi ağır suçlarla yargılanması dahi, Türk Devrimi'nin modernleşmeye ve demokrasiye giden yolda kendi içinde barındırdığı bir çelişkidir. Tarihte çok örneği görülmeyen bu durum, özellikle basın özgürlüğü açısından günümüzde halen tartışmalıdır. Diğer yandan Türk Devrimi'nin ve dönemin Türk toplumunun kendine has yapısı ve ihtiyaçları çerçevesinde hayata geçirilen bu tedbirlerin, bugün ulaştığımız bilgi ışığında ve dönemin şartları içerisinde değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Nitekim günümüzde Türkiye, demokrasiyi deneyimlemiş bir Müslüman toplum olarak benzer kültürü ve coğrafyayı paylaşan diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

SONUÇ

Saltanat'ın kaldırılmasından Şeyh Said Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulüne kadar geçen süre Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin ilk adımlarını oluşturmaktadır. Bu dönemde, Millî Mücadele'nin kahramanları arasında inkılâp yanlıları ve muhafazakârlar olarak ayırabileceğimiz iki grup arasındaki tartışmalar basında da kendine yer bulmuştu. İstanbul basını, çoğunlukla toplumun muhafazakâr kesiminin görüşlerini dile getirirken Ankara basını ise inkılâplardan yanaydı. Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri ise iki partili sistemle birlikte basının muhalefet görevinin de sonu olmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında Türk basınında kısa dönemli özgürlük dalgasının son bulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, liberal demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru kabul edilen muhalif yapıdaki bir basının Cumhuriyet'in demokratik rejimin yerleşmesi için ekonomik ve toplumsal şartların oluşmadığı ilk yıllarında dahi özgürlük mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır. Bu mücadeleye yer yer müsamaha gösterilmiş, çoğu zaman da inkılâpların köklü bir biçimde yerleştirilmesi adına müdahalelerden kaçınılmamıştır. Yaşanılan bütün zorluklara rağmen Türk basınının söz konusu dönemin siyasetinde ve demokrasi mücadelesinde etkin bir rol aldığı açıktır. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihe kadar İstanbul basınında CHP iktidarı ve Mustafa Kemal lehinde ve aleyhinde birçok yazı ve görüş ifade edilmiştir.

Demokrasiyi ve demokratik bir toplum hayatını hedefleyen inkılâplarla demokratik bir rejim arasında karşıtlık oluşmuştur. Mustafa Kemal'e göre çok partili bir sistem ve muhalefet, hedeflediği toplumsal değişimi yavaşlatacak hatta imkânsız hale getirebilecek tehditleri barındırıyordu. Bu noktada, Saltanat'ın kaldırılmasına ve Cumhuriyet'in ilanına rağmen Mustafa Kemal'in demokrasiyi bir araç değil bir amaç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, ilk önce teokratik devlet şekli ve ümmetçi toplum düşüncesinin hüküm sürdüğü bir toplumda planlarını çok önceden yaptığı inkılâpları hayata geçirmek ve yerleştirmek istiyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın talihsizliği, istese de istemese de tek muhalefet fırkası olarak başta Saltanat yanlısı gerici düşünceler olmak üzere bütün muhalif düşünceler için tek sığınağı oluşturmasıydı. Bu dönemde özgürlüklerin arttırılmasından yana görüş sergileyen İstanbul basınında da oldukça destek gördü. Gerek kurucu üyeleri ve üyelerin muhalif görüşleri gerekse beyannamesi basında

kendine yer buldu ve muhalif basının eleştirilerine dayanak noktası oluşturdu. Bu dönemde Hüseyin Cahit, Ahmet Emin ve Velid Ebüzziya gibi gazetecilerin eleştirilerini açık ve ağır bir biçimde dile getirebildiği görülmektedir.

Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına ve dönemin bütün muhalif basının söz konusu kanun doğrultusunda susturulmasına ön ayak oldu. Muhalif gazeteciler, çeşitli sebeplerle yargılandı, meslekten men edildi ve sürgüne gönderildi. Bu dönemde basın özgürlüğünün bir nevi “askıya alındığı” görülmektedir. İnkılâplar ise basının da susturulmasıyla büyük bir hızla hayata geçirilmiştir. Bu noktada karşımıza demokrasinin karşıtı düşüncelerin savunulmasını da kapsayıp kapsamadığı sorusu çıkmaktadır. Demokrasi kökenini Batı toplumundan almaktadır. Oysa dönemin Türk toplumu sosyolojik ve ekonomik açıdan Batı toplumlarından farklılık arz ediyordu. Özgürlük talebi olmayan, ümmetçi bir yapıya sahip bir toplum kendi rızası dışında özgürleştirilebilir mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında basın özgürlüğünün sınırlandırılması, otoriter ve totaliter rejimlerdeki basın istibdadından farklılık arz etmektedir. Nitekim bu kısıtlama, geriye dönüşü savunan düşüncelere ve ilerlemeye yönelik tehditlere karşıdır. İktidarın, kişilerin ya da grupların çıkarlarının korunmasından ziyade yeni rejimin -yani demokrasinin- korunmasını hedeflemektedir. İronik bir biçimde, başta basın özgürlüğü olmak üzere özgürlüklerin kısıtlanmasındaki temel amaç, demokrasiyi amaçlayan inkılâpların hızla gerçekleştirilmesi ve yerleştirilmesidir. Bunun için toplum demokrasiye uygun bir biçimde yeniden dizayn edilmeye çalışılmış ve toplumun önemli bir çoğunluğunu oluşturan muhafazakâr kesimi temsil eden basın, bastırılarak bir alt yapı kurumundan devletin ideolojik aygıtı konumundaki bir üst yapı kurumuna devşirilmiştir.

Samuel Huntington'a göre bir ülkede demokrasinin yerleştiğinin göstergesi iki kez serbest seçimlerle iktidarın muhalefetle yer değiştirebilmesidir. 1923'te kurulan Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'nin bu sınavı çok kez verdiği söylenebilir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişini sağlayan bu dönem kendi içinde cevapları hala tartışılabilen sorular ve çelişkiler barındırmaktadır. Temelinde çoğulculuğa ve halk iradesine dayanan demokrasi, azınlığın çoğunluğa dayatması yoluyla empoze edilebilir mi? Halkın iradesine dayanan bir rejimin halkın iradesine başvurulmadan özüne aykırı bir biçimde muhalif seslere izin verilmeyerek halka benimsetilmesi kendiyile çelişmesi anlamına gelmemekte midir? Demokrasiye

dayanarak ifade edilen demokrasi karştı görüşlerin, demokrasiyi yıkma tehdidi karşısında ne yapılabilir?

Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı bu dönem, dünya tarihinde benzeriyle karşılaşmadığımız farklı bir döneme işaret etmektedir. Mustafa Kemal'in önderliğinde bir grup devrimci, halkın iradesini esas alan bir rejim oluşturabilmek için bir anlamda halkın iradesine karşı gözlerini kapatmış ve olağanüstü tedbirler alma yolunu tercih etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin tam bir demokrasiyle yönetildiğini iddia etmek güçtür. Ancak geçen 100 yıla yakın srenin sonunda Türkiye'nin demokrasiyi benimseyebilmiş ve uygulayabilmiş bir Müslüman lke olarak kabul edilmesi, demokratik olsun ya da olmasın amaca giden yolda yöntemlerin işlerliğini kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

1- Gazeteler

Cumhuriyet
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
Tanin
Tevhid-i Efkâr
Vatan

2- Kitaplar

ALAN, Ümit, **Saraydan Saraya Türkiye’de Gazetecilik Masalı**, İstanbul, 2015.
ATEŞ, Nevin Yurtsever, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 1998.
AYBARS, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, 1998.
AYDEMİR, Ş. Süreyya, **Tek Adam**, III, İstanbul, 2008.
BOZDAĞ, İsmet, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, İstanbul, 1992.
CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 1960.
HUNTINGTON, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, İstanbul, 2014.
KABACALI Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, 1990.
KARACA, Emin, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, İstanbul, 2008.
KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2006.
LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul, 2020.
NUTUK, İstanbul, 2020.
TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003.
YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, (1922-1971), İstanbul, 1997.
YILMAZ, Mustafa, DOĞANER, Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Ankara, 2007.
ZÜRCHER, Erik Jan, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul, 2003.

3- Makaleler

AKANDERE, Osman, “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Kararlar”, **Selçuk İletişim**, II, S.1, (Mayıs-2014), s.124-136.

AYDIN, Ayhan, “Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi, Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucusu, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri”, **Marmara İletişim Dergisi**, VIII, S.8, (Ekim-1994), s.261-275.

BABAOĞLU, Resul, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, XI, S.22, (Kasım-2014), s.63-108.

BARAN, Tülay Alim, “Cumhuriyet’in İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV, S.55, (Temmuz 1999), s.627-643.

DEMİRASLAN, Tekin, BOLAT, Bengül Salman, “1923 Seçimleri ve Basın” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I, S.36, (Haziran-2014), s.140-165.

EKİNCİKLİ, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu”, **Gazi Akademik Bakış**, VI, S.11, (Mart-2012), s.151-163.

ERSAL, Aytakin, “Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebüzzıya’yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Süreç”, **Belleten**, LXXXIII, S.296, (Nisan-2019), s.335-366.

GÜRDAY, Şükran, “Çok Partili Hayata Geçiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”. **Türk Dünyası Araştırmaları**, CXXV, S.247, (Ağustos-2020), s.405-420.

GÜZ, Nurettin, “Cumhuriyet’in İlanına Basının Bakışı”, **Selçuk İletişim**, I/1, (Temmuz 1999), s.3-12.

KOCAMAN, Habip, CEYLAN, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Yasama Dergisi**, S.34, (Aralık-2016), s.5-23.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Journal of Universal History Studies**, I, S.1, (Aralık-2018), s.44-79.

ÖZALPER, Mehmet, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası”, **ANEMON, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, S.1, (Haziran-2014), s.117-136.

SARIÇOBAN, Gülay, “*Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XXI, S.1, (Mart-2017), s.137-157.

SAYGIN, Selim, “*Kazım Karabekir ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, VI, S.3, (Eylül-2020), s.1091-1108.

ŞENTÜRK, Ayşegül, “*1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX, S.1, (Ocak-2016), s.199-230.

TEMEL, Mustafa, “*Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde İslamofobik Söylem*”, **Medya ve Din Araştırmaları Dergisi**, III, S.1, (Haziran-2020), s.29-59.

YAYLAGÜL, Gamze, “*Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması*”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, S.1, (Haziran-2020), s.103-114.

YEŞİL, Ahmet, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: Tpcf Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey'in Şark İstiklal Mahkemesinde Yargılanması*”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.20, (Ağustos-2015), s.711-744.

4- Elektronik Kaynaklar

<https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/sinan-meydan/terakkiperver-cumhuriyet-firkasi-6126713/>. (Erişim Tarihi: 20.09.2021)

